

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Apie Albiną Bernotą ievoms žy dint

2014-05-02

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Poezija

AUTORIUS: Donata Mitaitė

DATA: 2014-05

Lietuvių poezijoje daug žy dinių sodų, alyvų, kiekvieną pavasarį „pradeda žy dėt“ Henriko Radausko „kaštanai“, Salomėja Nėris sužy di diemedžiu, o vėliau jau „prarastos valandos“ pažy ra, anot Onės Baliukonytės, „liepžiedžių auksu“. Albinas Bernotas iš poezijos marginalijų ištraukė ievą. Šio pavasario ievos galėjo būti 80-osios jo gyvenime, bet vasario mėnesį suėjo jau dveji metai nuo poeto mirties. Dėl įvairių priežasčių 1978 m. galutinai persikėlęs į Argirdiškės kaimą Švenčionių rajone, pastaraisiais dešimtmečiais A. Bernotas buvo mažai matomas. Dar 1997 m. Valentinas Sventickas teigė: „Palikusį Vilnių, jį kone ištrėmėme iš literatūrinio gyvenimo, – nepamindami apžvalgose, primiršdami, paprasčiausiai nepasakydami jaunesniems, kas jis ir ko yra vertas“¹. O jau poetui mirus, Aidas Marčėnas parašė: „Gamtą mylėjęs žmogus ir tikras poetas, daug geresnis nei manė“².

A. Bernoto kūrybos temos, vaizdai perteka iš poezijos į autobiografinę jo prozą ir atvirkščiai, maitinami praėjusio, bet atmintyje gyvo ir vis bandomo suprasti gyvenimo, kuris bėgo prarandamos ir atgaunamos Lietuvos nepriklausomybės, karo ir okupacijų laikais. Ir jo ieva (vaikystės kaime, prisimena poetas, jų augo labai nedaug) turbūt labiausiai iš ten, o ne iš jaunystės metais Lietuvoje labai populiarus Sergejaus Jesenino lyrikos. Rašydamas apie pokario vaikystę, A. Bernotas pasakoja apie partizanus, dažnus svečius tėvų namuose, ir apie epizodą, kuriame svarbi „aitriai kvepianti, baltų žiedų kekė apkibusiai maža ievos šakelė – ją mama, grįžusi iš kaimo, nunešė tiesiai Vyteniui į daržinę: „Čia jums, nuo Bronės.“ Vytenis suglumo, paraudo, paėmęs šakelę pauostė, paskui ją užsikišo už uniforminės kepurės dirželio. Diena pasitaikė karšta, vyrai po kiemą vaikščiojo pusnuogiai ir vienplaukiai, o Vytenis, kai užsidėjo savo gražiai apkaišytą kepurę, tai taip ir nenusiėmė jos iki vakarienės, nors aštrialiežuvis Špicas ir šaipėsi iš jo, vadindamas Sekminių karve“. A. Bernotas dar priduria: „Jau daug laiko prabėgo nuo tos saulėtos tvankios pavasario popietės, bet kasmet, kai tik sužy sta ievos, man širdį saldžiai smilgtelia aštri adata, ir aš krūptelėjęs su kažkokia sunkiai paaiškinama nostalgija visada prisimenu tų dienų savo tėviškės kiemą, o tame kieme – partizanus ir, žinoma, visų pirma Vytenį su žalsva kepure“³.

Eilėraščiuose pastebime, kaip – gal dėl tos nostalgijos – poetas ieško nebanalios baltų ievų kekių ir meilės sankabos, pabando išplėtoti vaizdą: „Koks minkštas upės kranto atlošas, kai atsišlieji. / Žiedų baltumas – o žiedų baltumas, rodos, / Tai ne žiedai – aukščiau alkūnių nuogos rankos / Viršugalvio šukuoseną vylingai taiso. / Paskui suvirpa išmestos ir krinta, / Viena pro kitą prasikeičia / Ir ieško mylimojo kaklo, bet neranda...“⁴ Galų gale po pusanthro dešimtmečio peizažo detalė virsta išpūdinga metafora:

O Lakaja, tau kaklą apkabino

Lakštingalom prapliupusių ievynų

Rankogaliai – rankogaliai balti!⁵

Šiomis eilutėmis, beje, užbaigiamas sonetas, kuriame kalbama apie mėšlavežį – klasikiniam sonetui neįmanoma tema, bet sakoma, kad kanono reikalavimai tam ir yra, kad būtų ką pažeisti. Jei ne tie balti „rankogaliai“, vaizdas, kuriame ne tik žydinčios ievos, bet dar ir „prapliupusios lakštingalos“, būtų kiek banaliai romansiškas. Toks, koks yra, – ir tai ne vienintelis atvejis A. Bernoto poezijoje – be kita ko, liudija ir poeto išeitą ankstyvojo Boriso Pasternako mokyklą. Tiek poezijos, tiek prozos tekstuose A. Bernotas meistriškai derino žinomus, beveik nuvalkiotus poetizmus ir gyvenimo prozą. Apie savo draugo Arvydo J. Galgino eilėraščius jis rašė: „Tai kraujo lašai iš panagių, kai visomis jėgomis, dar likusiomis ir kasdien mažtančiomis, vis atkakliau kabiniesi į skaudžiai šerpetotą gyvenimo skardį ir gerai žinai, kad vienąsyk, gal tuoj pat, ranka atsigniaus, ir tu neišsilaikysi...“⁶ A. Bernotui buvo labai svarbu paskelbti mirusio draugo eilėraščius, bet čia įdomus toks pat, kaip jo poezijoje, vaizdo kūrimo būdas: jei tie kraujo lašai būtų, kaip įprasta, iš širdies, o skardis – aukštas ar status, skambėtų banaliai patetiškai. Netikėtą efektą A. Bernotas pasiekia ne tik sujungdamas metaforoje aukštajam ir žemajam stiliui priklausančius žodžius, bet kartais ir du itin proziškus objektus (bet vieną gyvą, kitą – ne), tarkim, pačioje rinkinio „Žaibų tylą“ pradžioje:

Žiūrėk – atokaitoj atšoko nuo tvoros

Ir skrenda surūdijusi vinies galvutė.

Pirmoji musė... Ir nereik antros!

Namai – kalėjimas, o kambarys – vienutė...⁷

Eilėraštyje „Pasiguodimas“ musės grįžta į deramą joms nykią veiklą („Rėplinėja pilkos dienos / Tarsi musės paakiais“⁸), ir eilėraščio pradžios metafora bei palyginimas atrodo itin taiklūs, nes lyrinis subjektas ne tiek guodžiasi, kiek nepiktai ironizuoja dėl jį ištikusios kūrybinės krizės.

Kritikai kaip A. Bernoto poezijos kontekstą pamini tokius vardus: Alfonsas Maldonis,

Marcelijus Martinaitis, Albinas Žukauskas. Įžiūrėčiau ir Justino Marcinkevičiaus pėdsaką, pvz.: „Dabar Lietuva – tartum didelis kaimas. / Bėgam vieni pas kitus / Pasiskolinti druskos – / Ašarai“⁹. H. Radauską, Faustą Kiršą priminė, rodos, tik Vitas Areška, recenzuodamas A. Bernoto eilėraščių rinkinį „Į šulinį užgriūvantį“¹⁰. Dėl didesnio F. Kiršos poveikio nesu tikra (kritikui, beje, irgi tik kai kurių rinkinio eilėraščių sarkazmas primena F. Kiršos „Pelenus“), tačiau H. Radausko poezijos ironijos, žaismės pavyzdžiai A. Bernotui turbūt buvo aktualūs daugelį dešimtmečių, nors šių poetų (individualisto, esteto ir bendruomeniško, tradiciškai etiškai angažuoto) požiūriai į pasaulį esmingai skyrėsi: „Vos liesdamas daiktus ir žmones, / Aš laikausi pats už savęs / Ir einu be dangaus malonės / Per pasaulio gatves“¹¹ (H. Radauskas) ir „Ak, už ko laikytis, kad išliktum? <...> Įsikibt į žagrės rankenas ir eit kaip lokiui. <...> Štai ir kelrodė lazdelė – bąlantys rugys“¹² (A. Bernotas). Be abejo, kaip A. Bernoto poezijos kontekstas minėtinas ne tik lietuvių, bet apskritai XX a. pirmosios pusės Rytų Europos avangardo patirtys, poetas mokėjo lenkų, rusų, vokiečių kalbas, naudodamasis žodynu, vertė ir iš čekų, latvių kalbų.

Kaip ir daugybei kitų XX a. lietuvių rašytojų, gimtojo kaimo praradimas A. Bernotui tapo didele trauma ir viena iš esminių kūrybos temų. Rašytojas mato, kuo sovietmečiu virto Lietuvos peizažas („sukolektyvintų, numelioruotų laukų begalinė nykių platybių plynė“¹³; M. Martinaitis pasakytų: „tuštumos, / kaip velnio nugrauztos ganyklos“¹⁴), kuriame prapuolė ir jo tėviškė Urvinių kaime. Labai prasmingi šiame kontekste atrodo du rinkinio „Paglostyk žolę“ pradžios eilėraščiai: „Duonos taku“ ir „Duonos karas“. Pirmajame siūloma tradicinė išeitis atramos gyvenime ieškančiam žmogui: laikykis už žagrės rankenų, „Eik ir eik kaip neregys, / Įsitverdama į duonos riekę“¹⁵. Antrojo eilėraščio pavadinimas „militarizuotas“ – „Duonos karas“¹⁶ (beje, militaristiniai terminai sovietmečiu buvo gana dažni, ypač publicistikoje, kur nuolat buvo „kovojava“, braižomos nematomo „fronto linijos“ ir t. t.), jame kalbama apie prarastą tėviškę, prie kurios bijai prisiliesti „lyg prie žaizdos, lyg prie ugnies“. Nors „kviečių geltonos liepsnos“ galėtų būti interpretuojamos ir beveik optimistiškai (gražūs, jau kultini javai), tačiau dominuoja slegiantys, skaudūs žodžiai ir vaizdai: „džiaugsmą liūdesiu aptraukiantis pelėsis“, „žaizda“, „ugnis“, „kareivėlis liesas“, „kaulai dreba“, „springsti tom lygumom“, „uždūsti be žodžių“ ir t. t. Tarsi bandoma susitaikyti su įvykusiais pasikeitimais, pasakyti sau: „Ir nėr tavęs. Tu – kitas. Ir gyvenk iš naujo. / Aš, mažas, didelį tave laukais vedu.“ Vis dėlto paskutinės dvi eilėraščio eilutės („Tu vaiko piršteliu tvirtai suspaudi saują – / Ar tik žiupsnelį žemėn byrančių grūdų“), jei prisimeni laiką, kada jis buvo rašytas, realijas, skamba dviprasmiškai. Per javapjūtę grūdai neturi byrėti žemėn, negrabiai juos barsto tik tie, kas nei tikri žemdirbiai, nei šeimininkai savo žemėje. Bet būtent jie pakeitė Lietuvos peizažą, nebrangindami ir sodybų vietoje užaugančių javų. Todėl pasisemti tą eilėraštyje minimą „žiupsnelį“ javapjūtės metu galima tik iš išbarstytų grūdų, bet, neturint kur jų padėti, tenka leisti vėl išbyrėti žemėn. Taigi kyla klausimas apie to skausmą keliančio karo prasmę. Galima manyti, kad eilėraščiai „Duonos taku“ ir „Duonos karas“ išreiškia toli gražu ne tapatų santykį su žeme.

Poezijoje A. Bernotas elegiką kreipia į stojišką savitvardą, stengdamasis išsaugoti bent vietų ir žmonių vardus: „O Birbilai, Bacevičiaus ir Stalioraiti, / Kriaučiūnai, jūs visi – išdžiūvusi giraitė, / Kaip ošia mano kraujo medžio lapija!.. // Ir aš, kai širdį liūdesys labai suspaudžia, / Sakau, kad nieko nėr, tik remiasi į ją / Senujų Urvinių nematomieji paukščiai“¹⁷. Kartais kuriami vaizdai, kurie savo drastiška ekspresija neutralizuoja

beveik natūralų, kai kalbama apie namų praradimą, sentimentalumą ir pačiame eilėraščio pavadinime („Priekaištas“) įrašyto moralizavimo įkyrumą: „Nejau beržynai tie – kaip dantys – / Nejau taip gėlė, kad išlupot? <...> Kelmų žandikauliai sukandę / Kaip vatą baltą sniego plynę. / Baisu prabilt, baisu kaip dantį / Išspjauti apmaudą ledinį“ // <...> Bučiuoju iškirstą sodybą – / Ir motiną – į tuščią burną“¹⁸. Pražudytas, sunaikintas, bet vaizduotėje tebesitęsiantis gyvenimas kaip autoriaus fantominiai skausmai persikūnijo į šią „Sodybviетę“:

Šerkšnytais, raudonais nasrais

Ten žiojasi pamato plytos,

Ir urzgia nuo šalčio ražienos piktai.

Ten, kelią prarijusi, tyli tamsa.

Ir, ausį priglaudęs,

Ten klausosi ledas, ką šneka vanduo.

Ten senų pamatų paslaptis –

Ją į griūvančią rūšio kiaurymę išrėkia

Speigo nagais pražiodytos plytos¹⁹.

Viename eilėraštyje A. Bernotas yra pasakęs: „Kas artyn – tą dantim, / Nors tu ką“²⁰, bet tai buvo tik kiek elegiška istorija apie praėjusių laikų šunelį Levuką, pakliuvusį į pataisomą bėdą. Urzgiančios šio eilėraščio ražienos, šerkšnotais nasrais prasižiojusios plytos – tarsi paskutiniai nevilties stadiją pasiekę namų sargai: kelias jau prarytas, vanduo tuoj virs ledu, rūšio kiaurymė užgrius.

Ledas, šaltis, beje, A. Bernoto poezijoje priskiriami neigiamajam realybės poliui, eilėraštyje gali tapti siurrealistinio vaizdo dalimi: „Ledas – man ledas nemielas, nemielas – / Lavono spalvos. / Saulė numirėlė rudenio dangų gauruotą / Kaip kepurę nukėlė man nuo galvos. <...> Kūdiki mėlynas – ledo šešėli nemielas – / Iš motinos iščių šaltų, / Po langais – po lašais man čepsėsi per naktį – pažindytas / Ledinio varvekliaus pirštu“²¹.

Žiūrint į negausią straipsnių apie A. Bernotą bibliografiją, krinta į akį, kiek daug dėmesio jam skiria gamtininkai. O ir rašiusieji apie poeziją akcentuoja būtent A. Bernoto gamtos jausmą. Jį pabrėžė jau cituotas A. Marčėnas, apie jį, kaip apie esminį, kalba Rimvydas Šilbajoris: „Bernotas tikrai priklauso prie lietuvių poezijos ryškiausių ir geriausių tradicijų, prie „gamtiškosios“ lyrikos, jau nuo pat Donelaičio besitęsiančios mūsų literatūros istorijoje. Šių dienų pasaulyje, kur per daug vienatvės, mums reikia tokio lietuviškos poezijos žodžio, taigi reikia ir Bernoto“²². Pats poetas nebuvo linkęs savęs ar savo kūrybos sureikšminti. „Geriau ežiu žeme – / Nei Grigo ratų vežime“²³, –

rašė jis viename eilėraštyje. Knygos recenzentas Sigitas Geda frazę išpopuliarino, perfrazavęs ją recenzijos antraštėje²⁴, o vėliau panaudojęs kritikos rinkinio pavadinimui.

Viename iš nedaugelio išspausdintų interviu A. Bernotas prisimena šeimoje gyvavusią neįtikėtiną istoriją, kurioje veikia minėtas dygus ir simpatiškas žvėrelis: „Močiutė, atitekėjusi į šias mūsų bemiškes lygumas iš Kazlų Rūdos girių, ir <...> nostalgija sirgdama vis pasakoja ir pasakoja visokiausias gimtojo miško įdomybes, prisimena prijaukintą ežį, kuris pats atbėgęs ilgu senovišku sijonu užsiropšdavo ant kelių ir kaip koks katinas jaukiai užsnūsdavo jai (ar jos mamai?) verpalą verpiant, rateliui dūzgiant ir į miegančio, pakoją supančios kojos sūpuojamo ežio dyglius byrant linų spaliams“²⁵. Nežinau, ar Argirdiškė atstojo A. Bernotui sunaikintuosius vaikystės Urvinius, galbūt, nes eilėraštyje „Argirdiškė“ jis prisipažino: „Bet vis tiek tu namie“²⁶. Šiaip ar taip, žmogui, kuris vaikystėje klausėsi istorijų apie prijaukintus ežius, Labanoro giria tiko, nors jis su siaubu kalbėjo apie dabar nuo ankstauro ryto iki vakaro virš Argirdiškės tvyrantį „benzopjūklų maurojimą“, apie tai, kad „Labanoro giriose šiandien daugiau kelmų negu medžių“²⁷.

Sonetų vainike „Šermenų skerstuvės“ A. Bernotas sarkastiškai, kartais net pernelyg tiesmukiškai kalba apie nesenos istorijos ir dabarties blogybes, tačiau paskutinis vainiko sonetas baigiamas taip:

Kas lopšį čia, kas kapą apkabina...

Mažu rasos lašelio varpeliu -

Nežino kam, bet skambina žolynai²⁸.

Skambina jie, aišku, visiems: ir žaliems, ir dygliuotiems, ir dvikojams, kaip mums primena Johnas Donne'as, gautas, ypač vyresnės kartos, dažniausiai iš Ernesto Hemingway'aus rankų (romano „Kam skambina varpai“ epigrafas). Tai, kad visa, kas žemėje gyva, yra susiję daugybe saitų, A. Bernotas gerai jautė. Poezijoje jis kartais kalba su tikro gamtosaugininko aistra, kaltindamas žmones, chemija „dergiančius“ vandenį, brakonieriaujančius ir kitaip žalojančius žemę. Tiesioginis kaltinimas dažniausiai kenkia eilėraščiui, nes nepalieka jokios užtekstinės perspektyvos. Be abejo, irgi tradiciškas, bet savo raiška kur kas įdomesnis santykis su pasauliu užfiksuotas eilėraštyje „Nusiimk kepurę“, kuriame pavasaris - kaip iškilmingos velykinės apeigos, visa eilėraščio vaizdų sistema kuria šitą paralelę:

Per juodąjį varnėno pakylėjimą

Ten, balto inkilo viduj,

Keturgubi varpeliai skamba.

<...>

Aš nesakau, kad klauptum, tik sakau: žiūrėk -

Žolė rasom lyg ašarom tau kojas plauna,

Kaip nusidėjėlė ilgais plaukais nušluosto²⁹.

Bandymų susakralinti gamtos gyvenimą A. Bernoto poezijoje nemažai („Jau amen vasarai. / Beržai jau barsto sėklas – jau visiems mažus geltonus / kryželius dalina³⁰“), tačiau iškilmingas, rimtas, kartais net rūstus kalbėjimo būdas nėra vienintelis jo eilėraščiuose. A. Bernotas gali papasakoti neįtikėtiną, fantastinę istoriją apie mirkančius kojas vandeny akmenis, apie vabaliuką su pypkute, o ypač apie pavasarį, kuris yra ne tik pradžios, atgimimo, meilės, bet ir visokių nuotykių laikas. Vienas iš tokių A. Bernoto eilėraščių, „Pavasario sumaištis“, kalba, tarkim, apie ledonešį, pirmoje jo eilutėje plaukia „lytys, beždžionės ir žmonės“, toliau veikėjų daugėja:

Plaukia lytys ir skrybėlės. Kuokštais

Ne gyvaplaukiai iš pažasties,

O po skrybėle kiškis pavožtas

Raunas plaukus ant ledo lyties.

Per tą kvailą pavasario maištą

Sveiką protą pasaugok naktim –

Vagys debesis kemša į maišą

Ir užraišioja tavo mintim.

Bet vis tiek tau pro ausį iššoko

Žalias žiogas – tai aš ten buvau.

Ir šokuojančiam žiogui kaip žmogui

Tavo skrybėle ten mojavau³¹.

Sveikas protas tikrai nepadės suprasti, kas šiame eilėraštyje iš tiesų vyksta, situacija, kaip ir dera pavasarį, nepaprastai greit kinta, galų gale vietoj nelaimingo, plaukus besiraunančio kiškio lieka visai laimingas žiogas, tik nebeaišku, kas jis yra, veikėjai bei jų santykiai visiškai supainiojami. Tenka tiesiog priimti poeto pasiūlytas linksmo ir kiek absurdiško žaidimo taisykles.

Albinas Bernotas – toli gražu ne vienos temos ir ne vienos tonacijos poetas, deja, dar nesulaukęs savojo kritiko, kuris aktualizuotų jo poeziją, be jokio pagrindo nustumtą nelabai įdomios paraštės link. Aš čia tenorėjau, kaip rašė Josifas Brodskis, galvodamas apie tada jau mirusį Wystaną Hughą Audeną, „nusilenkti šešėliui“.

- ¹ Sventickas V. 2009 kritiko pastraipos. – Vilnius: Žuvėdra, 2009. – P. 77.
- ² Marčėnas A. Sakiniai. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013. – P. 220.
- ³ Bernotas A. Pro dūmus: deimantais nusėtas. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998. – P. 219.
- ⁴ Bernotas A. Paglostyk žolę. – Vilnius: Vaga, 1980. – P. 53.
- ⁵ Bernotas A. Į šulinį užgriūvantį. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996. – P. 72.
- ⁶ Bernotas A. Ši knyga pradedama... // Galginas A. J. Iš niekur atėjau. – Vilnius: UAB Logotipas, 2007. – P. 6.
- ⁷ Bernotas A. Žaibų tylą. – Vilnius: Vaga, 1965. – P. 7.
- ⁸ Bernotas A. Slenkstis. – Vilnius: Vaga, 1972. – P. 57.
- ⁹ Bernotas A. Paglostyk žolę. – P. 16.
- ¹⁰ Areška V. Gražus negražumas // Literatūra ir menas. – 1997. – Balandžio 5. – P. 9.
- ¹¹ Radauskas H. Eilėraščiai. – Vilnius: Baltos lankos, 1992. – P. 132.
- ¹² Bernotas A. Paglostyk žolę. – P. 6.
- ¹³ Bernotas A. Karalių tauta // Pergalė. – 1989. – Nr. 6. – P. 182.
- ¹⁴ Martinaitis M. Tolstantis. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002. – P. 20.
- ¹⁵ Bernotas A. Paglostyk žolę. – P. 6.
- ¹⁶ Ten pat. – P. 7.
- ¹⁷ Ten pat. – P. 18.
- ¹⁸ Bernotas A. Slenkstis. – P. 15-16.
- ¹⁹ Bernotas A. Nusigrėžusi žvaigždė. – Vilnius: Vaga, 1983. – P. 36.
- ²⁰ Ten pat. – P. 45.
- ²¹ Ten pat. – P. 87.
- ²² Šilbajoris R. Netekties ženklai. – Vilnius: Vaga, 1992. – P. 721.
- ²³ Bernotas A. Paglostyk žolę. – P. 27.
- ²⁴ Geda S. Ežys ir Grigo ratai // Literatūra ir menas. – 1981. – Gegužės 30. – P. 4.

-
- ²⁵ Su miegančiu ežiu ant prosenelės kelių. Svečiuose poetas, prozininkas, eseistas, vertėjas Albinas Bernotas // Varpai. – 2010 (25). – P. 21.
- ²⁶ Bernotas A. Paglostyk žolę. – P. 44.
- ²⁷ Su miegančiu ežiu... – P. 42.
- ²⁸ Bernotas A. Į šulinį užgriūvantį. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996. – P. 39.
- ²⁹ Bernotas A. Paglostyk žolę. – P. 35.
- ³⁰ Bernotas A. Slenkstis. – P. 76.
- ³¹ Bernotas A. Nusigrėžusi žvaigždė. – P. 64.